

1. SZESNASTOWIECZNY TYGIEL

Powstania szesnastowiecznego anabaptyzmu nie można wyprowadzić z jednego źródła. W tym wypadku można mówić o monogenezie i poligenecie. Mimo wszystko Szwajcarską Konfederację uważa się za miejsce powstania anabaptyzmu. W Szwajcarskiej Konfederacji (Szwajcarii) ruchy te przyjęły początkową nazwę *anabaptizm*. Była to nazwa polemiczna, oznaczająca „powtórnie chrzcących”, a zwolennicy tego ruchu byli uważani za heretyków, którzy ze względu na chętnie przyjmowanie drugiego chrztu, zasługiwali na śmierć. W kwietniu 1529 roku na sejmie w Spiże, cesarz Karol V przywrócił kary wobec tych, którzy praktykowali powtórny chrzest.¹ Była to odpowiedź dla nowego pokolenia radykalnych wierzących, którzy pojawili się w łonie wczesnego ruchu reformacyjnego w Zurychu, ruchu zdominowanego przez reformatora Huldrycha Zwingliego. Wielu z tych, którzy później stali się anabaptystami brało udział w zmaganiach Zwingliego z cywilnymi i religijnymi autorytetami na początku lat 1520-tych.

Można jednak dowodzić, że miejscem pojawienia się anabaptyzmu są inne kraje, czyli poligenesis². Bezpośrednie wpływy pism i osobowości Tomasza Müntzera, wypowiedzi proroków cwikauskich i przywództwo Andrzeja Bodensteina z Karlsruhadt, wszystko to przemawia za pojawieniem się wczesnego anabaptyzmu w południowych Niemczech. Podobnie też silny wpływ Erazma na radykalnych reformatorów w jego rodzimym kraju, Holandii – a też ruchy anabaptystyczne w całej Europie³ – mogą przemawiać za niezależnym początkiem holenderskiego anabaptyzmu.⁴ Rzeczywistość jest taka, że w ogólnym zamieszczeniu, zapoczątkowane przez Marcina Lutra w Niemczech reformy po raz pierwszy zachęciły wielu do czytania Pisma Świętego i wykorzystania go do porównania współczesnych sobie kościołów do tego ze stron Nowego Testamentu. Te ruchy reformacyjne posiadały wiele wspólnych kontaktów. Nowe kontakty handlowe w całej Europie dopomogły zafascynowanym chrześcijanom zabierać ze sobą nowo odkryte prawdy. Pomógł im w tym

¹ G.H. Williams, *The Radical Reformation*, 3rd ed. (Kirksville: Truman State University Press, 2000), 358-362.

² Patrz J.M. Stayer, W.O. Packull and K. Deppermann, 'From Monogenesis to Polygenesis: The Historical Discussion of Anabaptist Origins', *MQR* 49 (1975), 83-121. *MQR* - Mennonite Quarterly Review.

³ Patrz na przykład wpływy Erazma i jego sympatie wobec anabaptystów, R.H. Bainton, *Erasmus of Christendom* (London: Fontana, 1969), (ss.313-4).

⁴ W A. Friesen, *Erasmus, the Anabaptists and the Great Commission* (Grand Rapids, Michigan: Eerdmans, 1998), mówi się tam o roli interpretacji przez Erazma tekstu Ew. Mateusza 28:18-20 dla rozwoju anabaptyzmu.

rozwój drukarstwa i dostępność tańszych książek i traktatów.⁵ Według Ernesta Payna, znawcy ruchu anabaptystycznego, „pojęcia posiadają nie tylko nogi, ale i skrzydła, i to pokolenie było w stanie rozpowszechnić zabronione książki i listy...”⁶. Wiele historii śledzi ten proces odkrywania reform w takich krajach Szwajcaria, Anglia, Niemcy i Rzeczypospolita Polski i Litwy.⁷ Nic dziwnego, że do takich samych wniosków można dojść odnośnie chrztu i Kościoła w wielu krajach i w różnym czasie. Szwajcarscy anabaptyści lat 1520-tych byli zatem jednym z wielu ruchów na nowo odkrywających dla siebie Pismo Świąte i wiarę w bardzo silnym religijnym środowisku.

Styczeń 1525 stał się znany jako początek Radykalnej Reformacji. Określenie to zostało powszechnie przyjęte przez środowiska akademickie, wywodzi się ono bezpośrednio z pionierskiej pracy na ten temat Georga Hunstona Williamsa, którego książka pod tym tytułem w 1962 roku przy końcu dwudziestego wieku otworzyła drzwi do badań nad anabaptyzmem. Radykalni chrześcijanie w Zurychu spotykając się na studium Biblii, doszli do wniosku, że Słowo Boże jest ważniejsze od postanowień władz odnośnie dziesięciny, chrztu i Wieczery Pańskiej. Gdy radykałowie w tych sprawach nie zgodzili się z Zwinglim, zerwali również z praktyką chrztu niemowląt.⁸ Pierwszym dorosłym wierzącym, który został przez Konrada Grebela, laika, ochrzczony, był George Blaurok. Stało się to w Zurychu, w domu Feliksa Manza, 21 stycznia 1525 roku. Wcześniej Grebel nie zgodził się na chrzest swojej córki.⁹ *Kronika Huteriańska*, jedno z najwcześniejszych źródeł dokumentalnych ruchu anabaptystycznego, zawiera opis chrztu Blauroka:

Wtedy ktoś zapytał, kim jest ten, który właśnie zabrał głos. A ktoś odpowiedział: To ten w niebieskiej kurtce. Odtąd nazywano go Blaurok... Ten Georg był nadzwyczaj gorliwy, był osobą bezpośrednią... Wtedy mając pragnienie ukląkł i poprosił Konrada, aby go ochrzcił,

⁵ Jeżeli chodzi o wpływ tych ruchów na szerzenie się wpływów Reformacji, patrz A.G. Dickens, *The German Nation and Martin Luther* (Glasgow: Fontana, 1976), chapter 5, 'The Printers and Luther.'

⁶ E.A. Payne, 'The Anabaptists of the 16th century and their influence in the modern world' (London: The Dr Williams Trust, 1948), 19.

⁷ Szczególnie MacCulloch, *Reformation*. Patrz też R.H. Bainton, *The Reformation of the Sixteenth Century* (Boston: Beacon Press 1956); O. Chadwick, *The Reformation* (red). The Pelican History of the Church, t. 3 (Middlesex: Penguin, 1972); A.G. Dickens, *The English Reformation* (London and Glasgow: Fontana, 1973).

⁸ O rozwoju tych wydarzeń patrz U. Gäbler, *Huldrych Zwingli: His Life and Work* (ET z niemieckiego oryginału; Philadelphia, Fortress Press: 1986), szczególnie rozdział IV 'Awakening in Zurich (1519-22)' I rozdział V 'Breakthrough in Zurich (1523-25)'. Przewodnikiem do ogólnej reformacji szwajcarskiej jest B. Gordon, *The Swiss Reformation* (Manchester: University Press, 2002).

⁹ C.A. Snyder, *Anabaptist History and Theology* rev. ed., (Ontario: Pandora Press, 1995), 105.

gdyż w tym czasie nie było ochrzczonego diakona do wykonania tej czynności. Gdy to się stało, inni też zapragnęli, aby Georg ich ochrzcił, co na ich prośbę uczynił.¹⁰

Dzień ten Williams nazywa „narodzinami anabaptystów”.¹¹ Praktyka „rebaptyzacji” prowadziła do kwestionowania istniejącego myślenia kościelnego na takie tematy jak: kto powinien wykonywać w kościele służbę duszpasterską, ważność chrztu niemowląt, nominalizm w sprawach wiary i wartości związków kościoła z państwem. Chrztost wierzących stał się kluczem, który otwierał inne zaniedbane biblijne doktryny i praktyki.

Publiczna dysputa, której zażądali radykałowie, poprzedziła ten akt chrztu. W dwóch kolejnych wtorkach (10 i 17 stycznia 1525) Konrad Grebel, Feliks Mantz, William Reublin i Blaurok debatowali ze Zwinglim i jego ewentualnym następcą Henrym Bullingerem, na temat chrztu. Żadna ze stron nie przekonała drugiej do swojej pozycji. *Protest i obrona* Feliksa Mantza była tematem tej debaty: „Te dwa obrzędy, które pozostawił nam Chrystus, są praktykowane inaczej niż przykazał nam Chrystus”.¹² Dalej mówił on: „Nie mogę mówić na inne tematy i nie chcę tego robić. Raczej chcę mieć do czynienia tylko z tym, co ma oparcie w Piśmie Świętym i zagadnieniem, czy chrztost czystych, małych, nowo narodzonych niemowląt, które nie mają pojęcia o chrzcie, był na rozkaz Chrystusa praktykowany przez apostołów. Jestem przekonany i wiem o tym, że żaden człowiek na ziemi tego nie dowiedzie”.¹³ Rada miejska Zurychu sprzeciwiła się radykałom i wydała im nakaz opuszczenia miasta, wtedy rozpoczął się nowy ruch. Gdy grupa świeckich władców zawyrokowała o poprawnej interpretacji Słowa Bożego, był to znak, że państwo w Zurychu praktycznie sprawuje władzę nad Kościołem. Pierwsi anabaptysty w czasie kilku miesięcy odrzucili decyzje władz miejskich, a później i całą strukturę decyzyjną w katolickiej Europie, która zakładała, że związek Kościoła z państwem jest Bożym ustanowieniem. W procesie tym zostało rzucone wyzwanie całej koncepcji samego chrześcijaństwa.

¹⁰ Cytan z *Hutterite Chronicle* (1525) w G.H. Williams i A.M. Mergal (red.), *Spiritual and Anabaptist Writers* (Philadelphia: The Westminster Press, 1957), 43-5.

¹¹ Williams, *Radical Reformation*, 214.

¹² W M.G. Baylor (red.), *The Radical Reformation* (Cambridge Texts in the History of Political Thought; Cambridge: University Press, 2000), 96.

¹³ *Ibid.*, 100.

Antyklerykalna taktyka Zwingliego, skierowana przeciwko katolickiej hierarchii w Zurychu, zwróciła się przeciwko niemu.¹⁴ W lipcu 1522 Zwingli przerwał kazanie wędrownego żebrzącego mnicha z Avignon, Franza Lamberta, wołając: „Bracie, właśnie tutaj błędzisz”.¹⁵ Ewangelia Jana 10 ostrzega przed tym, który kradnie, zabija i niszczy, był to odpowiedni tekst na tę okazję. W czasie dysputy w styczniu 1523 Zwingli, kwestionując płacenie dziesięcin katolickim przywódcom, przekonywał o lokalnej autonomii Zurychu. Domagał się też niezależnego wyboru pastorów. Szczególnie chłopcy byli bardzo obciążeni obowiązkowymi dziesięcinami, ponieważ pieniądze, plony i zwierzęta domowe przechodziły na własność Kościoła. Jak mówi Snyder: „Biblijne zwiastowanie rozbudziło nadzieję na reformę na wysokich poziomach. Prości ludzie nie oczekiwali tylko na odpowiednie leczenie swoich dusz i biblijne kazania, ale oczekiwali na reformę etyczną i ekonomiczne ulgi”.¹⁶ Kiedy stało się jasne, że Zwingli obniżył swoje wymagania, gdyż wiedział, że władze Zurychu nie popierały jego radykalnych propozycji odnośnie dziesięcin, nieporozumienie pogłębiło się i wielu straciło wiarę w niego i reprezentowany przez niego system. Anabaptyści wkrótce zaczęli uważać Zwingliego i jego zwolenników za „złodziei i morderców” z Jana 10, którzy rabują ich własność, a nawet życie. Relacje między nimi rozluźniły się i z zemsty Zwingli domagał się wyroków śmierci na anabaptyście.¹⁷ Słowa Feliksa Manza w liście przed swoją egzekucją w 1527 roku wyraźnie pokazują to rozejście się: „W tych ostatnich dniach doświadczyliśmy tego, że ci, którzy przyszli do nas w owczych skórkach są dzikimi wilkami, nienawidzącymi świętych tego świata... Są to ci, którzy zwracają się do przywódców państwowych, aby nas mordowano, niszcząc przez to ciało Chrystusa”.¹⁸ Antyklerykalizm zakreślił koło.

Przywódcy anabaptyści przenieśli się do Zollikonu, przyjemnej wioski nad jeziorem w odległości pięciu mil od Zurychu. Tam między 22 a 29 stycznia 35 osób przyjęło chrzest – przez pokropienie – obchodzono też Wieczerzę Pańską, dzieląc się zwykłym chlebem i winem.¹⁹ A w międzyczasie od maja do listopada 1525 w Zurychu trwała debata między Baltazarem Hubmaierem, przyszłym przywódcą anabaptystów na Morawach, a Zwinglim –

¹⁴ Patrz C.A. Snyder, ‘Biblical text and social context: Anabaptist anticlericalism in Reformation Zurich’, *MQR* 65

(1991), 169-191, (172).

¹⁵ Gäbler, *Huldrych Zwingli*, 56.

¹⁶ Snyder, ‘Biblical text and social context’, 176.

¹⁷ Williams, *Radical Reformation*, 242.

¹⁸ *Protest and Defence*, w D. Liechty (ed.), *Early Anabaptist Spirituality* (New York: Paulist Press, 1994), 18-19.

¹⁹ Williams, *Radical Reformation*, 217-8.

wymieniali oni między sobą coraz ostrzejsze artykuły i zawarte w nich poglądy.²⁰ Gdy pojawiły się dalsze wzajemne oskarżenia, Grebel przeniósł się do Schaffhausen, gdzie nie udało mu się przekonać duchowych przywódców miasta do radykalnego programu. Tam w okresie reformacyjnym dokonał on pierwszego chrztu przez zanurzenie: Wolfgang Vilimann (Ulimann) został ochrzczony w rzece Ren.²¹ Radykalizm dotarł do St. Galen, Bazylei, a szczególnie do Berna, które stało się – na pewien czas – ośrodkiem szwajcarskiego anabaptyzmu.²² „Niezwyczajny rok”²³ 1525 zastał Zwingliego w walce na wielu frontach – przeciw konserwatywnym sprzymierzeńcom katolicyzmu w Kościele i we władzach świeckich i przeciw coraz bardziej niezadowolonym radykałom we własnych szeregach. Anabaptyści zmierzali ku nowej i bardziej kongregacjonalnej koncepcji Kościoła jako wspólnoty nawróconych, którzy zostali ochrzczeni jako wierzący. Błędne założenia chrześcijaństwa zaczynały być powoli odrzucane.

Bardzo wymowna jest tu rozprawa napisana przez Zwingliego w czerwcu 1527, gdy władze Zurychu zostały osłabione przez anabaptystycznych kaznodziejów.²⁴ Mówi to o tym, jak łatwo radykałowie mogą oskrzydlić hałaśliwie domagających się religijnych reform. Chadwick tak to komentuje: „Z ruchu rewolucyjnego zawsze wyłania się skrzydło, które reformuje sama rewolucję”.²⁵ W swojej rozprawie Zwingli dowodził, że kazalnice w Zurychu nie potrzebują „samowolnych wicherzycieli czy apostołów”.²⁶ Jego troską, jak powiadał, jest sprzeciwianie się „ludziom, którzy zaczynają głosić i chrzczyć z własnej inicjatywy”, ale którzy są zarówno „całkowicie przeciwni Chrystusowi... są upartymi i aroganckimi gadułami”.²⁷ Jego zrozumiały gniew kierował się przeciwko tym, którzy „lekceważą wszystkich, którzy nie mają ich chrztu lub im się sprzeciwiają”.²⁸ Zarzucał im, że dążą jedynie do zdobycia urzędów i finansowej nagrody. Tekst Mat. 11,25 nie powinien być wykorzystywany jako pretekst do odrzucania biblijnych studiów i przygotowania, dowodził.²⁹ Dlaczego nie kierują się oni przeciwko katolickim kościołom, zapytywał. „Niepokoją (ewangeliczne) kościoły, ale nie idą

²⁰ Ibid., 229-235.

²¹ Ibid., 221.

²² Gordon, *Swiss Reformation*, 205.

²³ Ibid., 68.

²⁴ Pzyczone tekst pochodzą z H. Zwingli, 'The Preaching Office' in W.H. Pipkin (red.), *Huldrych Zwingli Writings Vol II* (Pennsylvania: Pickwick Publications, 1984), 150-83.

²⁵ Chadwick, *The Reformation*, 188.

²⁶ Zwingli, 'The Preaching Office', 150.

²⁷ Ibid., 151.

²⁸ Ibid., 152.

²⁹ Ew. Mateusza 11:25: "W tym czasie Jezus powiedział: Wysławiam Ciebie, Ojcze, Panie nieba i ziemi, że zakryłeś te sprawy przed mądrymi i roztroprnymi, a odsłoniłeś je tym, którzy są jak małe dzieci".

do kościołów ludzi niewierzących”.³⁰ Określając ich jako „nieznośnych gadułów”, których „nauczanie i rebaptызacja są przeciwne Bogu i Chrystusowemu pokojowi”³¹, zapytywał: „Kiedy masz zamiar przyznać, że twoja walka jest niczym więcej niż kłótnią, zazdrością i złością, a nie walka duchową?”³² Zwingli zdaniem Gordona „był charyzmatyczną postacią, która mogła prowadzić i miała swoich zwolenników, ale większość czasu w latach 1519-1531 poświęciła walce z pożarem, wywołanym przez swoje własne słowa”.³³ Rozprawa Zwingliego była chyba tu na miejscu. Ale jak ta wojna wewnętrzna wśród reformatorów miała się zakończyć? Wywołała polityczną i religijną niezgodę.

Jednym z elementów była polityczna niezgoda. Niektóre źródłowe dokumenty z tego okresu wskazują na wzajemne oddziaływanie religijnych i politycznych motywów, którymi kierowali się radykałowie. Komentując pojawienie się anabaptызmu Gäbler pisze: „Anabaptызm nie powstał tylko ze względu na sprzeciw wobec zarządzanego przez władze świeckie Kościoła w Zurychu, ale rozwijał się na o wiele szerszym podłożu społecznym, ekonomicznym, politycznym, kościelnym i teologicznym. Jakielkolwiek dążenie do wyprowadzenia anabaptызmu z jednego źródła jest skazane na niepowodzenie”.³⁴ Anonim *Do zgromadzenia wszystkich chłopów* (maj 1525)³⁵ wskazuje, jak religijne i polityczne aspiracje wzajemnie przenikały się wśród radykałów. Ogólnym tematem zawsze jest: czy chłopci mieli rację buntując się przeciw władzy. Rozważane są dziesięć tematów: 1. Prawdziwa wiara chrześcijańska nie potrzebuje ludzkich autorytetów. 2. Tylko niechrześcijański styl życia wymaga dyscypliny ze strony ludzkiej władzy. 3. Obowiązki chrześcijańskiego urzędnika. 4. Czy ktoś ma być posłuszny fałszywej i nieograniczonej władzy. 5. Czy władza ma być dziedziczna czy wybieralna. 6. Prawa myśliwych. 7. Prawo ludzi do usunięcia niesprawiedliwego władcy. “Dowiodę, że terytorium czy wspólnota ma prawo usunąć szkodliwego władcę przez przytoczenie wynikających z boskiego prawa wypowiedzi, których bramy piekieł nie są w stanie pokonać”.³⁶ 8. Odpowiedni kontekst usunięcia panów przez wspólnotę. 9. Biblijne poparcie dla buntu, który „pojawia się tylko pod rządami rozpustnych i bezbożnych tyranów”.³⁷ 10. Nędza i smutek oczekują na chłopów, którzy nie przyłączą się do buntu i przez to zdradzą samych siebie. Jak z tego wynika,

³⁰ Zwingli, ‘The Preaching Office’, 161.

³¹ Ibid., 180.

³² Ibid., 170.

³³ Gordon, *Swiss Reformation*, 343.

³⁴ Ibid., 127.

³⁵ W Baylor, *Radical Reformation*, 101-129.

³⁶ *To the Assembly of the Common Peasantry*, Ibid, 119.

³⁷ Ibid., 122.

połączenie politycznego i religijnego protestu leżało u podstaw odejścia radykałów od Zwingliego. Jak zobaczymy, wiele tych spraw powróci w pismach dwudziestowiecznych liberalnych teologów.

Inna przyczyna niezgody. *Protest i obrona Manza*³⁸ to łagodny i pokojowy apel do rady miasta w Zurychu, aby dokładnie przyjrzała się ona biblijnym argumentom za chrztem wierzących. Rozprawa Hansa Huta o *Tajemnicy chrztu*³⁹ została napisana przez tego, który przeżył masakrę po stłumieniu Wojny Chłopskiej. Jest to najwcześniejsze i najwyraźniejsze świadectwo mocy jeżeli chodzi o chrzest wierzących i nową eklezjologię. Zdolny teolog Micheal Sattler był kiedyś opatem benedyktyńskiego klasztoru. W czerwcu 1526 został jako wierzący ochrzczony.⁴⁰ Sattler odegrał kluczową rolę w napisaniu i przyjęciu przez wielu anabaptystów Wyznania Wiary z *Schleitheim*, które stało się normatywnym anabaptystycznym wyznaniem wiary i praktyki. Jego artykuły mówią o chrzcie, ekskomunice, łamaniu chleba, separacji, wyborze duszpasterzy przez zbory, mieczu i przysiędze. Widać w nich tendencję ku separatyzmowi od świata po upadku wojny chłopskiej, w której wielu anabaptystów brało udział.⁴¹ Wyłaniający się kształt zborów anabaptystycznych był rezultatem teologicznej refleksji nad naturą Kościoła i reakcją na społeczny i polityczny kontekst.

Polityczna i religijna niezgoda leżały u podstaw pojawienia się szesnastowiecznego anabaptyzmu. Pomogło to stworzyć klimat oporu wobec władzy, niezadowolenia i braku wrażliwości wobec przywódców, przygotować kontekst nowych religijnych i politycznych aspiracji, ekscytację na nowo odkrytymi prawdami biblijnymi i nowe podejście do Kościoła i państwa. W trzy lata po chrzcie Blauroka, wspólnoty wiary anabaptystycznej, zakorzenione w praktykę małych grup biblijnych i z wybranymi przez siebie przywódcami, zaczęły szerzyć się poza granicami szwajcarskiej Konfederacji. Nowe eksperymenty radykalnego chrześcijaństwa dobrze rozwijały się, gdy anabaptystyczne przekonania ugruntowywały się w radykalnych wspólnotach eklezjalnych w całej Europie. Ale to już temat następnego rozdziału.

³⁸ W Liechty (red.), *Early Anabaptist Spirituality* (New York: Paulist Press, 1994).

³⁹ (?1527) *On the Mystery of Baptism* in Baylor, *Radical Reformation*, 152-171.

⁴⁰ Opis jego życia patrz M. Haas, 'Michael Sattler: On the Way to Anabaptist Separation', w H.J. Goertz, (red.), *Profiles of Radical Reformers* (Scottsdale Pennsylvania: Herald Press, 1982), 132-143. Zbiór jego pism znajduje się w J.H. Yoder (red.), *The Legacy of Michael Sattler* (Pasadena: Herald Press, 1973).

⁴¹ J.M. Stayer, 'Anabaptists and future Anabaptists in the Peasants' War', *MQR* 62 (1988), 99-139. For an introduction to these events see Snyder, *Anabaptist History and Theology*, Chapter 4 'The Peasant's War.'

Michael I Bochenski tł. Konstanty Wiazowski

Maj 2009